

239
=

St. v. H. & H. 1892.

GODGELEERDHEID EN GODSDIENST- WETENSCHAP.

Onder dezen titel heeft Dr. H. Bavinck, hoogleeraar aan de theologische school te Kampen, een opstel geplaatst in „de Vrije Kerk, Vereeniging van christ. Geref. stemmen onder Red. v. H. Beuker (Mei 1892, bl. 197—225). Hij bespreekt daarin verschillende vertoogen, over datzelfde onderwerp door mij in de laatste twee jaren uitgegeven en inzonderheid mijn laatste opstel: „*Godgeleerdheid en godsdienstwetenschap*” (Utr. 1892) — en wel op zijne gewone wijze, d. i. principieel en humaan. Dit noopt mij, daar ik dit onderwerp van het hoogste belang acht, enkele punten uit zijn beoordeeling nader te bespreken. In hoofdzaak zijn Dr. B. en ik het onderling ééns: daarom is het mogelijk, over bijzonderheden vruchtbaar met elkander van gedachten te wisselen.

Dr. B. zegt (bl. 223) dat ik van het standpunt des geloofs tegen de geschiedenis der godsdiensten en de wijsbegeerte der religie bezwaren heb ingebracht. Dit is niet juist. Tegen het eerste dezer vakken, de geschiedenis der godsdiensten, heb ik geen bezwaar geoperd. Ik houd dit vak wel is waar niet voor behoorende tot de godgeleerdheid, maar acht deze studie toch voor den godgeleerde zeer wettig en nuttig, en zou niet weten

wat er tegen in te brengen. Alleen tegen de „wijsbegeerte van den godsdienst” heb ik bezwaar. Wederom geen bezwaar tegen „de wijsbegeerte” in het algemeen, gelijk bl. 224 wordt aangeduid. Ik acht haar hoog, en betreur dat zij zoo weinig aan de universiteiten door de aanstaande leeraren schijnt beoefend te worden. Mijn bezwaar geldt de geheele godsdienstwetenschap als zoodanig, in den zin dien ik, m. i. terecht, aan dat woord in het bedoeld opstel gegeven heb, namelijk de wetenschap die den godsdienst en wat tot hem behoort, wil onderzoeken door het van alle gezag, naar men meent, onafhankelijke, autonome denken, en alzoo algemeen-geldige resultaten op dit gebied verkrijgen wil. Van deze godsdienstwetenschap is de wijsbegeerte van den godsdienst het hart, het hoofdvak; en daarom richt zich mijn bezwaar vooral tegen haar in het vertoog „Godsdienstwetenschap en godgeleerdheid.”

Dr. B. zegt (bl. 222): „het is met de wijsbegeerte van den godsdienst ¹⁾ niet anders dan met de wijsbegeerte van het recht.” Beide moeten namelijk, meent hij, wel niet door godgeleerden als zoodanig, maar door wijsgeeren behandeld worden, doch ze zijn dan ook wettige vakken. Ik meen daarentegen dat dit wel geldt voor de rechtsphilosophie, maar niet voor de W. v. d. G. Boven elke verschijning van het Recht mag en moet de wijsbegeerte van het recht staan, omdat er geen absoluut recht door God geopenbaard is. Ook wie niet gelooft aan eene persoonlijke bijzondere openbaring Gods, mag en moet eene W. v. d. G. vormen, in welke hij het verschijnsel van den godsdienst objectief onderzoekt. Maar de godgeleerde, d. i. een man die uitgaat van de kennis Gods, door deze persoonlijke openbaring Gods verleend, kan

1) Deze zal ik verder door „W. v. d. G.” aanduiden.

natuurlijk het bestaan en de gelding, in wijden kring, van deze W. v. d. G. niet beletten, en moet ook zijn voordeel doen met veel waars en goeds dat door zulke onderzoekingen wordt opgedolven; maar deze W. v. d. G. in haar geheel als juiste beschrijving van den godsdienst erkennen, dat mag hij m. i. niet. Voor hem bestaat geen *algemeengeldige* wijsbegeerte van welke uitgaande hij Gods openbaring beoordeelen zou.

„De godsdienst,” zegt Dr. B. bl. 220 e. v. „is een algemeen menschelijk verschijnsel, dat onze belangstelling en ons onderzoek ten volle verdient. Waarom zou dit verschijnsel niet mogen bestudeerd worden; waarom zou er niet over nagedacht mogen en kunnen worden, hoe het wortelt in de menschelijke natuur, op welke wijze het samenhangt met al hare vermogens, in welke stemmingen en handelingen het zich openbaart, waarop zijn recht gegrond is, en welke beteekenis het heeft voor heel het menschelijk leven?”

Ik antwoord: „dit alles heb ik niet ontkend. In „Nog eens, werkelijkheid van den godsdienst” bl. 11 en 12 heb ik aangewezen dat zulk een onderzoek historische noodzakelijkheid heeft. Maar ik heb gezegd dat ik het als „christen” moet doen, dus niet op algemeen-geldige wijze, gelijk toch de eisch der W. v. d. G. is. Dr. B. had moeten vragen: „waarom zou dit alles niet op *algemeengeldige wijze* mogen bestudeerd worden?” Dit toch is de eisch van het vak. „Deze eisch,” zegt Dr. B. bl. 225 „is theoretisch valsch en praktisch onmogelijk.” Ik antwoord: Juist zóó, maar evenwel, die eisch *wordt feitelijk gedaan*, en wel *als bestaansreden van het vak zelf*. Daarom mag men dat vak niet aanvaarden en toch tegelijk dien eisch ter zijde stellen; maar als men, terecht, dien eisch niet vervullen wil, moet men dat vak zelf afwijzen. De dogmatiek, ingesloten de „natuurlijke

godgeleerdheid" beantwoordde vroeger al deze, door mij zoo even uit Dr. B.'s opstel overgeschreven vragen, en zou het, dankbaar het licht van de geschiedenis der godsdiensten gebruikende, ook nu nog kunnen en moeten doen. Maar zij gaat uit van het geloof in Christus. Nu zeide, niet slechts de wet van 1876 die slechts uitdrukking van den tijdgeest is, maar die tijdgeest zelf, in de geschiedenis der wetenschap blijkende, ongeveer het volgende: „Het verschijnsel van den godsdienst moet onderzocht worden. Gij, dogmatiek, beweert dit te kunnen doen. Maar gij zijt bevangen in het kerkgeloof. Gij zijt niet algemeengeldig. Daarom verwijder ik u, dogmatiek en natuurlijke godgeleerdheid, uit de faculteit der godgeleerdheid, en stel voor u de W. v. d. G. in plaats. Wie wil en kan nu dezen leerstoel bekleeden?"

Stel nu dat er iemand komt die in den Christus der Schriften gelooft, en zegt: dat onderzoek, dat leervak, neem ik op mij. Want juist mijn geloof in Christus geeft mij de onbevangenheid welke de aard van dit leervak eischt — dan is dit eene (gaarne geloof ik: onbedoelde) misleiding. Want de vraag is niet of zoo iemand *zichzelven* voor onvooringenomen verklaart, maar of hij het is *in den zin ten wiens behoeve het vak geschapen werd?* En dat is hij niet.

Dr. B. zegt bl. 225: „de moderneren hebben de strengheid van dien eisch (der onmogelijke onbevooroordeeldheid) al vrij wat verzacht. Zij staan niet alleen toe, maar verlangen bepaald, dat de beoefenaar van de geschiedenis der godsdiensten en van de W. v. d. G. zelf een godsdienstig mensch zij en religieuzen zin medebrengen.”

Antwoord: de verzachting van dien eisch was onnoodig. Nooit heeft iemand die eenig verstand in dezen had, de „onvooringenomenheid” opgevat in den zin van „zonder religieuzen zin.” Of, zoo iemand het ooit deed, dan

heeft hij zich den strijd tegen de W. v. d. G. te gemakkelijk gemaakt, en aan deze karikatuurteekening van den tegenstander, om hem des te lichter te kunnen verslaan, wensch ik geen deel te hebben. Neen, deze „religieuze zin” is eenvoudig hetzelfde als de zin voor muziek dien geen billijk beoordeelaar bij den eisch van een onbevangen oordeel over een muzikale uitvoering zal willen uitgesloten zien.

Maar Dr. B. gaat na de aangehaalde woorden voort:

„Indien zij (de modernen) nu recht hebben om tegenover de Positivisten dezen eisch te stellen, d. i. om te eischen dat de beoefenaar dier wetenschap (der W. v. d. G.) een modern-geloovig Christen zij: waarom zullen dan gereformeerde, orthodoxe of ethische Christenen ¹⁾ het recht missen, om bij het wetenschappelijk onderzoek hunne positieve overtuigingen mede te brengen? Het eene „vooroordeel” is hier evengoed als het andere.”

En hierop antwoord ik: het baat niet om tegenover de Positivisten dien eisch te stellen. De eisch van „religieusen zin,” zonder meer, vordert iets afgetrokken, dat niet bestaat. Als men in zoovele handboeken leest van „het” onvoorwaardelijk plichtbesef, van „het” zedelijk gevoel, enz. dan krijgt men een sterken indruk van de boekachtigheid der geleerden, die schijnen te meenen dat zij spreken over iets dat werkelijk, concreet, bestaat. En dit is immers zoo niet! Niemand leeft onder ons in zoodanig elementairen, ongerepten toestand. Niemand heeft, in onze maatschappij, als kind der 19de eeuw, zulk een religieuze ontvankelijkheid alleen: ieder is reeds verder gegaan, en heeft, ook al weet hij het zelf nog niet, eene positie vóór of tegen den Christus der Schriften

1) *Ethische menschen* bestaan niet: dit bijvoegelijk woord past niet bij personen, slechts bij zaken, als b. v. waarheid, enz.

ingenomen. Wie niet met Hem is, die is — ook al meent hij dat het nog eene open vraag voor hem is, inderdaad tegen Hem. Hier is geen kwestie van „modern” of „niet-modern;” in niemand onzer, van welke overtuiging of „richting” ook, bestaat zulk een onbevangen „religieuze zin” die nog oprecht onzijdig is en gereed om aan te nemen wat hem zal blijken waarheid te wezen. Niemand kan in een christenland der 19de eeuw zijn eigen zedelijke antecedenten afschudden, de historie verloochenen die ook hem vormt en draagt. Wellicht schijnt hij ons een geloovige en is toch een ongeloovige: of schijnt ons een ongeloovige maar is werkelijk het tegendeel daarvan. Doch onzijdig, alleen met een ontvankelijk religieus gevoel, is niemand. En deze waarheid wordt door het vak der W. v. d. G. ontkend. Dit leervak bestendigt door zijn bestaan de gedachte alsof er bij ons werkelijk een zuivere, verstandelijke en religieuze ontvankelijkheid zou bestaan die slechts den noodigen inhoud ter inlichting en aanvulling ontvangen moet. Een algemeene „godsdienstigheid” die dan in de bepaalde „godsdiensten” zich verbijzonderen zal; of waarvan deze „godsdiensten” slechts variëteiten met gelijk zedelijk recht zouden zijn, gelijk Diderot alle positieve godsdiensten de ketterijen van den natuurlijke godsdienst noemde. Ware dit zoo, dan behoorde ieder tot dien „godsdienstigen zin” terug te gaan, want deze ware dan iets hoogers, iets edelers dan onze positieve belijdenis. Maar dit is de heillooze oude dwaling welke het „algemeene” met het „wezenlijke” verwart. Het algemeene is inhoudloos, een afgetrokken begrip: het wezenlijke is vol inhoud en leven. Het algemeene verkrijgt men door logische abstractie: het wezenlijke door toewijding des levens. Onbevangenheid is een heerlijke zaak: doch zij staat niet aan het begin maar aan het einde des onderzoeks, als dat onder-

zoek
is in
meer
om
Jezu
doen
miss
zal
sten
hare
teit
eisc
Zeg
met
het
Chr
zoo
her
Wi
Go
van
zijn
sch
wa
an
wa
ge
de
tie
nu
w
ke
ac

zoek in de vreeze Gods en met ingespannen toewijding is ingesteld. Er is in ons, gevallen zondaren, geen algemeene waarheidsliefde op welke een beroep kan geschieden om de open vraag omtrent den godsdienst te beslissen. Jezus bedoelt Joh. 7, 17 niet: zoo iemand Gods wil doen wil, die zal eerlijk beslissen of hij misschien wel, misschien niet mij aanhangen zal. Maar hij bedoelt: die zal stellig mij volgen. Wie uit de waarheid is hoort mijne stem. Die onpartijdigheid welke de W. v. d. G. naar haren aard, als plaatsvervangster van de buiten de faculteit gewezen dogmatiek met de natuurlijke godgeleerdheid, eischt, bestaat nergens. Het vak zelf is onbestaanbaar. Zegt de Christen: ik bied het geloof als hypothese aan, met een beroep op de eerlijk sprekende behoeften van het binnenste: als man der W. v. d. G. predik ik alzoo Christus op den Areopagus, op de openbare wereldmarkt — zoo andwoorden wij: gij misleidt dan de menschen door hen als eerlijke koopers op die wereldmarkt aan te spreken. Wij zijn niet eerlijk; alle menschen zijn leugenaars totdat God ons waarachtig maakt.

Hoogst kenmerkend zijn dan ook de aangehaalde woorden van Dr. B., waarin hij zegt: „ieder heeft immers vrijheid zijn eigen religieuze overtuiging, als licht zijner wetenschap, als bezieling zijner W. v. d. G. aan te brengen, want het ééne „vooordeel” is hier even goed als het andere!” Die woorden toonen hoe illusoir de verwachting was met welke de leerstoel voor de W. v. d. G. is opgericht. Deze verwachting was de volgende. Men zou de verschillende kerkgemeenschappen hare eigen dogmatiek laten prediken; maar hier, in de W. v. d. G., zou nu een wetenschappelijke kennis van „den godsdienst” worden gekweekt. Dat de kinderen dezer eeuw, de zoekende en naar geloof begeerige harten de dogmatiek niet accepteerden, dat was te begrijpen; want die is in hare

vooroordeelen bevangen. Maar hier zou nu een onzijdig terrein geschapen worden, zooveel mogelijk. Hier zou ieder die van goeden wille is, zijn gading vinden. Exacte wetenschap is het wel niet, wat hier geboden wordt: maar dat ligt aan den aard van het voorwerp. Niemand eischt hier een onvooringenomenheid als bij de mathesis, noch belooft en verwacht exacte resultaten als in die wetenschap. Maar de gemeenschappelijke grond waarop men bouwen zal, is het *zedelijk bewustzijn*, het plichtbesef. Wie dat laat gelden, zal hier den godsdienst wetenschappelijk verklaard vinden. Zoo zal, boven den strijd der kerkelijke meeningen, hier verkregen worden wat elke ernstige denkende geest als grondslag voor godsdienstige kennis zal kunnen aannemen.

Wordt nu die verwachting vervuld? vestigt zich een zekere overeenstemming omtrent „den godsdienst” hier te lande of buitenslands? Erkennen de aanhangers van verschillende overtuigingen op godsdienstig gebied hier, in de W. v. d. G., hun gemeenschappelijk terrein? Ieder weet dat het tegendeel het geval is. Laat ons de eigen toestanden een oogenblik nagaan. Ziedaar op het oogenblik aan onze drie rijks-hoogescholen mannen van eerbiedwaardig karakter en gevestigden wetenschappelijken roem. Ieder van hen zegt: ik onderzoek en onderwijs „den” godsdienst, behoudens menschelijke zwakheid, met die onbevangenheid welke billijk op dit terrein mag gevergd worden. Niet alleen prof. Lamers en prof. van Dijk, maar ook prof. Tiele heeft (zie Theol. Tijdschr. 1892, 1) uitdrukkelijk verklaard, in Christus te gelooven. Ieder hunner is daarbij overtuigd, door dit zijn geloof niet belemmerd, niet gebonden, niet bevangen gemaakt, maar integendeel bevrijd en in den rechten zin tot onpartijdigheid gewekt te worden. Eene werking, ook op het gebied der wetenschap, heeft hun geloof zekerlijk. Men

mag
bele
van
aan
plaa
heid
Doe
hee
dez
dier
voll
her
ma
me
Ge
spr
ern
gre
van
per
een
zul
ach
zo
de
een
kar
Ch
lee
De
ke
lig
be

mag noch prof. Tiele, noch de beide andere mannen beleedigen door te onderstellen dat zij hun Christus niet van harte zouden aanhangen, of dat zij in hun denken aan gewichtige stellingen, door Hem gewraakt, zouden plaats geven. Maar bestaat dan nu hier die eenstemmigheid, dat „onbevooroordeeld voorwaarts!” hetwelk prof. Doedes eens als de leuze, op dit gebied voor allen geldig, heeft uitgesproken? Neen. Voor zoover de W. v. d. G. dezer mannen de feiten uit de „geschiedenis der godsdiensten” nog eens levert, kan hier zekere (hoewel niet volledige) eenstemmigheid verkregen worden. Doch ik herhaal, tegen die wetenschap op zichzelf heb ik niets maar eer haar hoogelijk, en wenschte van heeler harte, meer van haar te weten dan het geval is. Niet van de Geschiedenis der godsdiensten, maar van de W. v. d. G. spreken wij. Bouwen nu de genoemde drie geleerde en ernstige mannen daar eene voor allen (behoudens de grenzen, door het gebied zelf getrokken) geldige kennis van den godsdienst op? Neen, ieder van hen zal het persoonlijk karakter en de geleerdheid van den ander eeren, maar voor zoover hun „Christus” verschillend is, zullen zij elkander door het geloof in Hem belemmerd achten. En erkent de geleerde wereld rondom hen, voor zoover zij niet in Christus gelooft, deze mannen nu als de rechte verklaarders van den godsdienst? Neen: zij eert billijkerwijze hunne geleerdheid en hun persoonlijk karakter, maar acht ook hen door het geloof in den Christus, ieder op zijne wijze, bevangen.

Hieruit blijkt dat het doel, door de oprichting van den leerstoel voor de W. v. d. G. beoogd, niet bereikt wordt. De algemeen (zoover hier billijk te eischen is) geldige kennis van den godsdienst wordt niet verstrekt. En dit ligt niet aan de uitnemende mannen die dezen leerstoel bekleeden, maar aan het vak zelf, d. i. aan de verkeerd-

heid der verwachting die men er aan knoopt. De godsdienst zal en moet altoos verschillend verklaard worden naar het geloof van den onderzoeker. En nu is hier dus *niet* „het ééne vooroordeel even goed als het andere” zooals Dr. Bavinck zegt. Tot het verkrijgen van een (zoo veel hier mogelijk) algemeen geldige kennis van den godsdienst acht de heer Tiele het geloofsvooroordeel van de H.H. Lamers en van Dijk belemmerend, en hetzelfde is het geval met het oordeel der H.H. Lamers en van Dijk over het geloofsvooroordeel van den heer Tiele. Ieder hunner schept eene kennis van den godsdienst die voor zijn eigen familie (om de juiste uitdrukking van Kuenen te herhalen) aannemelijk is. En dit kan niet anders. Voor elk dezer drie mannen ware het een belediging, te zeggen dat hun geloof in ieders „Christus” zóó flauw zij, dat het op hun beschouwing van den godsdienst geen invloed heeft.

Zoo is dan voor de dogmatiek (met „natuurlijke godgeleerdheid”) die er eenvoudig voor uitkwam dogmatiek te zijn, eene dogmatiek in plaats gekomen die zich W. v. d. G. noemt. Het is omdat men de algemeengeldigheid der kennis van den godsdienst verkeerd heeft opgevat, namelijk alsof zij door „godsdienstwetenschap” kon verkregen worden. Neen, die algemeengeldigheid is eene zaak — niet van onderwijs, maar van praktische vorming, van prediking. Alleen door de bekeering der harten zullen de inzichten omtrent „den godsdienst” eenstemmig worden, en God zal dit geven als het Koninkrijk van Christus zal gevestigd zijn.

De bedoeling, namelijk om eene onbevangen kennis van den godsdienst voor de kinderen dezer eeuw te bieden, die bedoeling is goed en edel, maar het middel, daartoe door de schepping der W. v. d. G. aangewend, is verkeerd. Het plichtbesef is geen gemeenschappelijk

249

uitgangspunt voor onderzoek hieromtrent, omdat het plichtbesef *niet* bij allen werkelijk en gelijkelijk spreekt hoewel allen het erkennen. Hier is niet psychologisch onderzoek en inlichting, maar prediking der *bekeering* noodig.

Nog eens, de bedoeling is uitnemend. Maar met onvruchtbaarheid geslagen is op den duur elke poging om *met de kennis het geestelijk leven te willen vooruitsnellen*.

Bemiddeling is noodig, en elke poging daartoe is hoog te waardeeren. Maar het Evangelie is te allen tijde *zijn eigen* bemiddeling.

Zeker, zeker, er moet voeling zijn tusschen het evangelie en het algemeen menschelijk leven. Wij willen geen onmenschkundige krasheid, geen miskennen van de zwoegende behoeften der kinderen dezer eeuw. Doch de teedere taak om die hoognoodige voeling te kweken, die bruggen te slaan, deze taak behoort niet aan de W. v. d. G. maar aan de *prediking* van Christus. Aan de prediking die „door openbaring der waarheid ons aangenaam (aannemelijk) maakt aan de *conscientiën* der menschen.” Niet aan de W. v. d. G. Dat deze „wetenschap” die taak kan vervullen, de taak van het wezen van den godsdienst op te sporen en zoo den godsdienst aan den eerlijken onbevangene die van dogmatiek niet weten wil, aan te bevelen — deze meening behoort niet aan den man der godgeleerdheid, maar aan den man der Godsdienstwetenschap. Want hij gelooft niet aan de volle beteekenis der zonde. Daarom meent hij, onpartijdig (met religieuzen zin) uit de studie der godsdiensten met zielkundig onderzoek verbonden, den godsdienst te kunnen leeren kennen en te kunnen doen kennen. Hij beoefene dan de W. v. d. G. Wij godgeleerden zullen veel van hem kunnen leeren. Zijne kritiek zal heilzame tucht op ons oefenen en ons menige eenzijdigheid verbieden. Doch wij, godgeleerden, moeten prediken dat

niet de onbevangen religieuze zin *zoals die werkelijk bij ons bestaat* ¹⁾ den godsdienst door W. v. d. G. kan leeren kennen, maar dat enkel Jezus Christus, naar de heilige Schriften gepredikt, door waarachtige, d. i. aan Hem hangende, godgeleerdheid uitgelegd, ons „den” godsdienst kennen doet. Wij moeten er op verdacht zijn, daarom voor bekrompen en hoogmoedig, voor verachters der wetenschap die wij niet kennen, gehouden te worden, en dien blaam niet zoeken, maar ook niet meenen hem te kunnen ontgaan.

Dit is de reden waarom ik de W. v. d. G. heb gemeend, en nog meen, te moeten overlaten aan een geleerde die, als uitnemend vertegenwoordiger der godsdienstwetenschap, voor dit leervak de aangewezen man is. Dr. B. meent (bl. 213) dat ik die kwestie als eene subjectief-persoonlijke heb opgevat, terwijl zij objectief-theologisch is. Het zal mij aangenaam zijn als mijne repliek hem mag doen zien dat in mijne daad geen persoonlijk willekeur, (tenzij voor zoover niets wat wij in dit vleesch doen, nog geheel rein is), maar eene overtuiging, een beginsel werkte. Het was en is de begeerte om voor mijn klein deel iets bij te dragen om de godgeleerdheid en de godsdienstwetenschap van elkander te scheiden, omdat zij niet bij elkander behooren maar volstrekt tegen elkander over gesteld zijn. De begeerte om de godgeleerdheid enkel aan den Christus der Schriften, die in het geloof der Gemeente beleden wordt, te doen hangen. Dit mij dierbaar belang hangt gelukkig

1) In het afgetrokkene is die stelling natuurlijk waar. Als die zin werkelijk zuiver bij ons bestond, zou hij ons zeker den godsdienst doen kennen. Maar deze onbevangen zin ontstaat in waarheid eerst door de bekeering, d. i. wanneer de meesten ons van bevangenheid beginnen te beschuldigen.

257

niet van mij noch anderen af. De godsdienstwetenschap op zichzelf is eerbiedwaardig, en verdient het noodig getal leerstoelen in de philosophische faculteit. Ook de godgeleerdheid is eerbiedwaardig. Maar beider samenvoeging is een verkrachten van het waarheidsgevoel. Voor deze zonde tegen wetenschap en zedelijkheid gaan meer en meer de oogen open. De godsdienstwetenschap (die zichzelf gaarne de „wetenschappelijke theologie” noemt) begint reeds in enkele achtbare stemmen vrijheid te eischen van het haar knellend juk der verbinding met godgeleerdheid en kerk. De godgeleerdheid behoort van hare zijde eveneens scheiding van de godsdienstwetenschap te verlangen. Dat zij vrij worde is de eisch des geloofs, der wetenschap en der kerk. Ik mag niet ophouden te hopen dat mannen van meer gezag dan ik voor deze vrijwording der godgeleerdheid steeds meer hunne stem zullen verheffen, en ben daarom, ondanks mijn geopperde bezwaren, dankbaar voor het vertoog van Dr. Bavinck, dat ik ten slotte aan de aandacht mijner lezers aanbeveel.

J. H. GUNNING.

252

IETS OVER 'T AANKOMEND GESLACHT ¹⁾.

Het is, over 't algemeen, niet gemakkelijk zich te orienteeren. Hoe veel wordt er niet vereischt, zal dat samengestelde, rijke, onmeetbare iets, dat men *leven* noemt, in 's menschen geest een voorstelling verwekken, die zoo al niet volledig, dan toch bevredigend en vooral harmonisch heeten mag. Het leven is altijd een probleem, op alle leeftijden; maar er zijn tijdvakken, waarin de oplossing ervan nagenoeg gevonden schijnt. De zoons hebben dan slechts te wandelen achter hun vaders aan. Maar dit is tegenwoordig niet het geval. De vaders verkeerden in onzekerheid. Onder bijna al zijn vormen, vertoont het groote vraagstuk van het leven thans een acuut karakter. Naar welke zijde men ook uit ziet, overal aanschouwt men een sphynx, die daar zwijgend nederzit.

In zulke omstandigheden wordt het aankomend geslacht binnengeleid. En wierd het nu slechts bemoeielijkt door de omstandigheden, liet men het slechts de gelegenheid, om zich vrij te ontwikkelen! Maar de volwassenen geven zich groote moeite, om de omstandigheden naar hun inzichten te verklaren, haar als dat te stade komt, te vervalschen, en op het jonge geslacht een invloed uit

1) Ontleend aan het voortreffelijk boek van C. Wagner, *Jennesse*.